

Poliitiline esteetika ja selle empiirilised rakendused: nõukogude ühismajand kui spetsiifiline tajumaailm

Margus Vihalem

Teesid: Artikkel keskendub nõukogudeaegse, eriti stalinistliku perioodi ühismajandi mudeli põhjal loodud spetsiifilise ruumi- ja ajakogemuse kirjeldusele ja analüüsile. Püüdes esile tuua mõningaid iseloomulikuid jooni selles tajukogemuses, vaatleb artikkel ühismajandit ühelt poolt radikaalseid muutusi produtseeriva sotskoonialistliku tööriistana, teisalt aga uut inimtüüpi tootva seadena. Käesolev uurimus mõtestab vaadeldava nähtuse spetsiifikat eelkõige esteetiliste uuringute raames, keskendudes tajukogemuse poliitiliselt suunatud teisenemisele. Uurimus on osaliselt inspireeritud ka autori isiklikust lapsepõlvkogemusest hilise ühismajandi tingimustes, selle eesmärgiks oli jõuda mainitud sensooriumi tähenduslike elementide sidusama analüüsini, võttes aluseks tekstid, mis ühel või teisel viisil peegeldavad uuritava sensooriumi tingimusi.

Märksõnad: poliitika, esteetika, nõukogude aeg, kolhoosid, ideoloogia

Sissejuhatus: kontekst ja metodoloogia

Nõukogude võim oma vastuolulisuses on üks neid lähimineküü fenomeene, mille uuritust ei saa kaugeltki lugeda ammendavaks. Ilmunud on märkimisväärne hulk ajaloolisi käsitusi, kuid märgiliseks siinse uurimuse jaoks võib lugeda katseid fookuseerida uurimistööd vähem konkreetsete ajaloosündmuste ja sellega kaasneva statistika objektiviteeritavuse keskselt ning pidades rohkem silmas inimlikku kogemust ning ajalooliste protsesside peegeldusi selles kogemuses (vt nt Annus 2011, Mertelsmann 2012). Olles osaks inimeste otsesest või kaudsest kogemusest, mõjutavad selle ajastu ideoloogia ja väärtushoiakud jätkuvalt, kas siis rohkem või vähem teadvustamatult, meie tajukogemust. Nüüdisaegse globaalse kapitalismi ja selle utilitaarsete väärtuste hegemoonia taustal paistab nõukogude ühiskonnakorraldus erandlik ning vajab ka seetõttu lähimineküü sügavamat ja eri valdkondi transversaalselt põimivat uurimist. See erandlikkus ei seisne mitte ainult ajaloolis-sündmuslikus või esemelises ilmnevuses, vaid ka milleski oluliselt subtiilsemas: tajudes, kogemustes ja mentaliteetides. Kui nõukogude aja esemed on juba leidnud tee muuseumisaalidesse, siis keerulisem on lugu selle ajastu immateriaalsete ja sümboolsete aspektide ehk niinimetatud sensooriumiga¹, mille uurimine ja mõistmine on raskendatud nii seetõttu, et oleme ise osa-

1 Laename selle termini Jacques Rancière'ilt, kes tähistab sellega kunstile omast esteetilist kogemusvälja, mis erinevalt argikogemusest peatab mõistuse ülemvõimu meeletaju suhtes ning taotleb nende põhimõtteliste komplementaarsust (Rancière 2000). Kasutame seda siinse artiklis selleks, et näidata, kuidas meeletaju, ehkki ideoloogilise surve all, oli ühismajandite puhul konfliktis ideoloogiliste printsiipidega. See, mida tajuti, polnud sugugi identne sellega, mida mõeldi ja teati. Iseasi on, kas nõukogude kunst, eriti sotsrealism, tekitas radikaalse katkestuse kunstilise kogemuse ja argikogemuse vahel. Kasutame terminit *sensoorium* seega

liselt selle ajastu produktid, kui ka selle poolest, et selle ajastu kogemused, märgid ja tähendused vajavad muutunud konteksti tõttu ümbermõtestamist ja -tõlgendamist. Käesolev uurimus on katse neid kogemusi, tajusid ja mentaliteete analüüsida ning vaadelda nõukogude ühismajandi esteetikat nii selle ideoloogilises ühtsuses kui ka empiirilises laialivalguses.

Nõukogude ühismajandi sensorium ehk tajumaailm on vaevalt esteetiliselt analüüsitav ühe kindla kontseptuaalse raamistiku sees, pigem näib, et see teema eeldab eripärast lähenemist, mis kasutab mitmete autorite mõisteid ja teoreetilisi konstruktsioone. Esteetikat ei mõisteta siin üheski niinimetatud klassikalises esteetilises tähenduses: seda ei mõisteta ei esteetilisi objekte, esteetilisi väärtusi ega kunstikogemust silmas pidades. Mõistame siin esteetikat, mõnevõrra sarnaselt Jacques Rancière'iga, pigem inimliku tajukogemuse ja selle jaotuse pinnalt ning seostame selle Friedrich von Schilleri poolt määratletud totaalse revolutsiooniga inimese tajukogemuses², mida võiks äraspidiselt seostada nõukogude esteetikaga ja püüdlustega inimest ja tema tajukogemust radikaalselt ümber kujundada. Oluline on siin Jacques Rancière'i sõnapaar *tajutava jaotus*, mida võiks siinses kontekstis tõlgendada kui teatud tähenduslike tajuelementide ilmnemist, mis joonistavad välja ning näitavad nii seda, mis on teatud tajuruumis ühine, kui ka seda, mis on selles igale subjektile eripärane (Rancière 2000: 12) ning on üksnes kaudselt või varjatult selles tajuruumis kogetav ja mõistetav. Ehk teiste sõnadega:

Võib kõnelda poliitika esteetikast, mõeldes neid poliitilise subjektivatsiooni akte, mis määratlevad ümber selle, mis on nähtav, selle, mida nähtava kohta saab öelda, ning selle, millised subjektid on võimelised seda tegema. Nii võib kõnelda poliitika esteetikast kui sõna ringlemise, nähtava esitamise ja afektide esilekutsumise uutest vormidest, mis määravad ära uusi, võimalikkuse varasemast konfiguratsioonist lahknevaid suutlikkusi. (Rancière 2012: 107.)

Poliitilist esteetikat tuleks siinses käsitluses mõista kui eripärast esteetika vormi, mis kujundab tajukogemuse jaotumist ja liigendumist poliitiliselt, lähtudes teatud ideoloogilistest normidest ja väärtustest. Sellist esteetikat saab mõista kantilik-foucault'likus tähenduses „kui aprioorsete vormide süsteemi, mis määratlevad selle, mis saab meeltega tajutavaks“ (Rancière 2000: 13). Poliitika ja esteetika seostuvad siin niivõrd, kui poliitika määrab üldiselt tajutava, mõeldava ja öeldava liigenduse ja tähenduse, kusjuures see liigendus on oma loomult esteetiline, tajukogemusse puutuv, väljendudes ruumilises ja ajalises dimen-

---

mõnevõrra erinevas tähenduses sellest, mida sellega peab silmas Rancière.

2 Schiller 1961: „Kahekümne seitsmes kiri“. Schilleri filosoofilise teose (mis toetub osaliselt Immanuel Kanti esteetikale, kuid annab sellele konkreetsema ühiskondliku mõõtme) tõlke ilmumine tolles ajastus on kahtlemata tähenduslik, kuigi mitmeti tõlgendatav sündmus.

sioonis. Nõukogude ühismajand toimib tajuruumi (re-)struktureeriva instrumendina, mis joonistab välja selle elavate ja töötavate subjektide jaotuse ja liigenduse, ning mis sellisena omistab igaühele teatava vähem või rohkem määratud koha ja tähenduse, nende osaluse vormi. Eriti oluline on selle jaotuse realiseerumine aja, ruumi ja tegevuse kaudu (peegeldades siin paradoksaalsel kombel klassikalises esteetikas esinenud aja-, koha- ja tegevusühtsust), mille kaudu struktureerivad ajalised ja ruumilised suhted nii inimeste mõtlemist, tegutsemist kui ka afektiivsust (samas).

Mis laadi osalusega tajutava jaotuses on ühismajandi puhul tegemist? See osalus ulatub kahtlemata selles jaotuses üksnes nähtav olemisest kuni selle jaotuse nähtamatute, ka suuresti teadvustamata aspektideni. Selles osaluse jaotuses mängisid võimusuhted olulist rolli ning just nende võimusuhte loomuse muutus tingis kardinaalsed muutused ka inimeste igapäevases sensooriumis. Nagu märgib Bruno Pau, endine Saaremaa Võidu kolhoosi kom-somolialorganisatsiooni sekretär (jutt on 1940. aastate lõpust):

[---] just sel ajal läks sotsiaalsete protsesside reguleerimine külas otseselt riigi- ja parteiorganite kompetentsi. Küla igipõliste kogukondlike sugemetega tavade asemel hakkasid maksma käsud ja keelud. Kogukondlikku kollektivismi peeti tol ajal pahaks natsionalistlikuks igandiks. (Pau 1987: 21.)

Muutused elukorralduses olid kardinaalsed: iseregulatsioon asendus kogukonda eksporditud repressiivsete regulatsioonidega, domineerivateks afektideks olid hirm ja kindlustunde puudumine. Poliitiline korraldus eeldab demokraatia tingimustes õigust selles korralduses osaleda ja kaasa rääkida, kuid ühismajand vägivaldselt pealesurutud tajumudelina kirjutas suuresti ette nii selle sensooriumi jaotuse (kollektiivsus kui prioriteet), aga ka selle kollektiivsuse mõistmise korra – selle aluseks oli marksistlik-leninlik ideoloogia ning sellest lähtuvad arusaamad, et kollektiiv ja klassikuuluvus on tähtsamad kui indiviid, kuni selleni, et üksik tuleb vääramatult allutada ja kohandada ühiskorrale. Resubjektivatsioon, indiviidi ümbervormimine, uue nõukogude (maa)inimese kasvatamine oli selle projekti nurgakivi; nagu märgib Stalin, toetudes Lenini väikemaapidaja ümberkasvatamise ideele: „Just selles seisnebki kolhooside suur tähtsus, et nad on põhibaasiks põllutöös masinate ja traktorite rakendamisel, et nad on põhibaasiks talupoja ümberkasvatamisel, tema hingeelu ümberkujundamisel sotsialismi vaimus“ (Stalin 1952: 280–281).

Põllumajanduse mehhaniseerimine ei saa toimuda ilma ümberkorraldusteta ühiskonna struktuuris, kuid need ümberkorraldused eeldavad teist laadi ümberkorraldust: ümberkorraldust indiviidi mõttemaailmas koos kriitilise mõtlemise mahasurumisega, suunamaks tema meeleolusid ja tegusid³ totalitaarsele võimuaparaadile vajalikus suunas.

---

3 Vt näiteks Tiiu Kreegipuu käsitlust Nõukogude Eesti ajakirjandusest (Kreegipuu 2015).

Nii pole ühismajandi sovetiseeritud⁴ sensorium identifitseeritav sellena, mida Rancièr nimetab poliitika esteetiliseks režiimiks. Viimane on põhimõtteliselt omane demokraatialle kui poliitika vormile, mis valdavalt fikseeritud identiteete lammutab ja lahustab, repressiivseid diskursusi delegitimiseerib ning ruumi ja aja modaalsusi ebareeglipärastab. Siin on oluline erinevus: isegi kui ühismajandi sensorium järgib teatavat revolutsioonilist elu ja selle tajuvormide radikaalse ümberkorraldamise suunda, pole tulemuseks siiski subjektide võrdsus, vaid uue hierarhia, uue jaotuse meelevaldne kehtestamine – sovetiseerimine –, mis reguleerib ja normeerib (vt Pau 1987: 15), seega allutab ja hierarhiseerib. See meelevaldsus ja hierarhilisus peegeldus kujukalt näiteks valimiste fiktiivses, isegi teatraalses (Mertelsmann 2012: 9–10) iseloomus:

Külanõukogu ja parteilased otsustasid, kes peavad valituks saama ja tehti fiktiivne saadikute esitamine kas enne kinoseansi algust või kolhoosi koosolekul, kus keegi, kellega eelnevalt kokku lepidi, nimetas inimese nime, kelle poolt kutsus kõiki hääletama. Loomulikult tõsteti käed, sest teati, et pole mõtet vastu seista – polnud ju mingisugust tähtsust, kes osutub valituks ning hakkab külanõukogu või rajooninõukogu istungitel käima, sest sõnaõigust polnud ju kellelgi. (Venevere 2011: 127.)

Olukorras, kus tajutava jaotuse ümberkorraldamine lähtub printsiipidest, mille kehtivus on *a priori* väljaspool kahtlust, ei teostu ühiskord mitte subjektide ja ühiskorra harmooniana, vaid esimeste vägivaldse allutamisenä viimasele. Sellest lähtuvalt saab nõukogude ühismajandi esteetikat, eriti selle kehtestamise ajastul, käsitleda ennekõike totalitaarselt kehtestatud ja liigendatud tajumaailmana. Ning selles tajumaailmas omased tunnetavad, kõnelevad ja tegutsevad subjektid üksnes marginaalset mõju oma elu, elukeskkonna ja selle tingimuste määratlemisel.

Nõukogude-aegne ühismajand (edaspidi lihtsalt ühismajand) on seega kahtlemata huvitav, kuigi mõnevõrra laialivalgav fenomen uurija jaoks, kes ei lähtu konkreetselt ühegi spetsiifilise distsipliini eesmärkidest, meetoditest ja kitsendustest. See ei tähenda, nagu puuduks ühismajandil täielikult spetsiifilise teadmise- ja uurimisobjektile omased selgepiirilisus, uuritavad omadused jms, pigem tuleb arvestada nii uuritava objekti kompleksset iseloomu kui ka selle teisenemist ajas. See teisenemine pole siin siiski esmatähtis, sest vaatamata ühismajandite muutumisele näib, et teatud hulk ideoloogilisi alusprintsipi, mis sätestasid ühismajandite elukorralduse, jäid oma sügavamas loomuses alles, ehkki arusaam nendest ja nende rakendus mõnevõrra muutus. Selliselt võiks ühismajandite tajumaailma analüüsil kasutada ka näiteks Henri Lefebvre'i ruumi produtseerimise kontseptsiooni, mis võimaldab näha ühismajandite sensoriumi kui ideoloogiliselt suunatud ruumi produtseeri-

---

⁴ Seda terminit on kasutatud, iseloomustamaks protsesse, mis taotlesid radikaalseid, võimuhierarhia tipust pealesunnitud muutusi kõigis ühiskonnaelu aspektides, vt nt Saueauk 2015.

mise nähtust.⁵ Lefebvre'i teooria puhul on oluline mõte, et ruumi ei tule mõista kolmemõõtmelise füüsilise antusena, mis eksisteerib objektiivselt ja universaalselt. Ruum on tema käsitluses teatav ideoloogiliselt kujundatud arusaam sellest, mida tähendab selles ruumis elada, mõelda ja tegutseda: „Teiste sõnadega, meid huvitab loogilis-epistemoloogiline ruum, sotsiaalse praktika ruum, tajufenomenidest hõivatud ruum, mis sisaldab kujutlusvõimeprodukte nagu visandid ja projektsioonid, sümbolid ja utoopiad“ (samas, 11–12).

Viimased mängisid värskest loodud ühismajandite sensooriumi produtseerimisel kahtlemata olulist rolli, mille puhul igapäevane tegelikkus ei olnud tähenduslik mitte aktuaalsusena, vaid virtuaalselt, ideoloogilise projektsiooni kui utoopiana, mis samuti nagu nõukogude kunstis alates kolmekümnendatest aastatest pikka aega monopoolses positsioonis olnud nn sotsialistlik realism vaatleb tegelikkust „sotsialistliku ideaali valguses“⁶, see tähendab, võimaldab tajuda tegelikkust progressiivselt ehk ideaalsena, mitte kriitiliselt. Lefebvre, eristades ruumi füüsilist, mentaalset ja sotsiaalset dimensiooni, toob esile füüsilise ruumi, ehk nn tegelikkuse, poliitilise ja ideoloogilise determinatsiooni. Nii üksikteadvuse kui ka kollektiivsete kogemusvormide seisukohast ei saa me neid ruumiaspekte tajuda üksteisest eraldatuna. Ühismajandit tuleks sellisest ruumikontseptsioonist, mis täiendab Rancière tajutava jaotuse mõistet, vaadelda füüsilise ruumi ning mentaalse ja sotsiaalse ruumi põimunud kooslusena, kus iga tasand enamasti eeldab ka teisi.

Küsimus pole siin niisiis mitte ajalooline, vaid pigem esteetilis-poliitiline: milline on ühismajandit kui tajuruumi iseloomustav tajukogemus, millised on selle sensooriumi põhiomadused, ning kuidas see sensoorium toimib tunnetavaid, mõtlemaid, rääkivaid ja tegutsesivaid subjekte hõlmava ja aktiivselt kujundava mehhanismina. Esialgu näib, et need sensooriumi aspektid või tasandid on lahutatavad üksnes diskursiiv-teoreetilisel tasandil. Siiski tundub, et konflikti eelnenud sensooriumi (mis põhines individuaalsusel ja sellest lähtuval autonoomsete indiviidide kogukonnal ehk riigil) ja uue, ühismajandite tajuruumi vahel ei olnud võimalik nii lihtsalt varjata: võib arvata, et nn ideoloogilise võitluse intensiivsus ühismajandite algaastail peegeldas jõudude vahekorda, mis oli ühismajandite kahjuks. Kultuuriline ja sotsiaalne mälu mängis selles võitluses ilmselt olulist rolli: ning kui mälu ei ole võimalik kustutada, püütakse seda ümber programmeerida. Tajukogemuse konkreetne tunnetuslik aegruum ja selle määratlemine diskursuste kaudu täiendavad teineteist. See ei

---

5 Siinkirjutajale oli artikli kirjutamise ajal kättesaadav üksnes selle raamatu ingliskeelne tõlge „The Production of Space“ (Lefebvre 2007).

6 „Nõukogude kirjanduse ja kunsti sotsialistlikuks sisuks on reaalne tegelikkus, mida kujutatakse sotsialistliku ideaali valguses“ (Trofimov jt 1957: 310).

tähenda, et neid kahte ei peaks analüüsi käigus lahutama: see lahutus võiks anda täpsemat aimu sellest, kuidas toimus selle sensoriumi tootmine⁷ ja millisele loogikale see allus.

Ühismajand: ajaloolised tingimused

Ühismajandeid-kolhoose hakati Nõukogude Eestis looma pärast Teist maailmasõda, ehkki esimesed sovhoosid-näidismajandid moodustati juba vahetult pärast Nõukogude okupatsiooni algust 1940. aastal (Feest 2015: 445). Näiteks „Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloost“ rõhutab varaste sovhooside suurt sümboolset rolli nii kollektiivse kui ka individuaalse teadvuse ümberkujundamisel:

Põllumajanduse massilise kollektiviseerimise ettevalmistamisel kasutas Eestimaa Kommunistlik Partei ka niisugust sotsialistliku riigi tugipunkti külas, nagu äsja, pärast vabariigi okupatsioonist vabastamist loodud sovhoosid. Viimased propageerisid sotsialistliku suurtootmise eeliseid näitlikult [---] (Panksejev jt 1972: 252–253.)

Ehkki sovhooside kui riiklikult subsideeritud ning külaeluga vähe seotud moodustiste (enamik sovhoose asutati endistesse mõisakeskustesse ning neis kasutati enamasti palgatööjõudu) majanduslik mõju oli suhteliselt väike (Feest 2015: 441–442), valmistasid nad nii otseselt kui kaudselt ette radikaalseid muutusi maaelus, olles omamoodi vaheetapiks üleminekul eraomandikeskselt tootmis- ja elukorralduselt kollektiivsele tootmis- ja elukorraldusele.

Esimesed kolhoosid moodustati Eestis 1947. aastal⁸ ning sundkollektiviseerimise üheks oluliseks verstapostiks oli 1949. aasta massiküüditamine, ehkki selle küüditamise eesmärki on nähtud pigem sovetiseerimise-vastase vastupanu murdmises kui otseselt kolhooside moodustamisele kaasaaitamises (Saueaak 2015: 312). Ühismajandite loomine langes aega, kus Eesti ühiskond oli mitme aasta vältel elanud sõjaseisukorras ning sellele järgnenud üldise sotsiaalse ja majandusliku kriisi ning repressioonide tingimustes. Kolhoosid-ühismajandid kui majanduslik ja sotsiaalne mudel oli imporditud, mis oli Eesti maa- ja

---

7 Lefebvre mõistab ruumi „kui sotsiaalset morfoloogiat“, see tähendab, mitte kui transtsendentaalset raamistust või vormi, millesse asetub juba empiiriline sisu, vaid ruumi, mis on mõistetav läbi selle struktuuri ja funktsionaalsuse (Lefebvre 2007: 94). See muudab ruumi, nagu ka aja (oleme nimetanud seda ka Jacques Rancière'ilt laenatud terminiga *sensorium*) tajukogemuse osaks, nii et erinevad sotsiaalse ruumi tasandid põimuvad ja ristuvad, näiteks: „Toa, magamistoa, maja või aia ruum võib olla teatud mõttes eraldatud sotsiaalsest ruumist barjääride ja seintega, või ka kõikvõimalike eraomandi märkidega, ometi jääb see siiski olemuslikult selle ruumi osaks“ (Samas, 87). Ruum ei ole Lefebvre'i käsitluses lihtsalt olemas, vaid produtseeritud, produtseeritud sotsiaalsete suhete, poliitilis-majanduslike jõudude poolt. Ruumi esteetiline kogemine tähendab seega potentsiaalselt selle produtseerimise põhiliste aspektide arvestamist ja uurimist.

8 Kolhooside organiseerimise aluseks sai ÜK(b)P Keskkomitee otsus 21. maist 1947: „Kolhooside ehitamisest Leedu, Läti ja Eesti NSV-s“ (samas, 256).

külakultuurile võõras. Alates ühismajandite loomisest taheti jätta muljet, et ühismajandite puhul on justkui tegemist altpoolt tuleva initsiatiiviga ning inimesed ühinevad ühismajanditega mitte ainult majandusliku kasu saamise eesmärgil, vaid lausa vabatahtlikult.⁹ Surveabinõud, mida kollektiviseerimise läbiviimiseks kasutati, lükkavad idee vabatahtlikust kollektiviseerimisest ümber. Tõkestati tee ühismajanditesse nendel inimestel, keda tajuti nõukogude-vaenulikuna, eelkõige kulakuteks tituleeritudel, kuid seda mitte niivõrd majanduslikest kui moraalsest kaalutlustest lähtuvalt.¹⁰ Nii toimis ka vastandus nn kulakute ja mitte-kulakute vahel omamoodi tajutava jaotusena, millega määratleti, kes kuuluvad ühisruumi (ja osalevad ühiskogemuses) ja kes jäävad sellest ühisruumist välja või leiavad kasutamist selle ühisruumi sümbolsete vaenlastena. Totalitaarsele korrale tunnuslikult kajastab termin *kulakud* inimesi, kes olid tähistatud kui vaenlased, sarnanedes mõningal määral lindpriidega; iseloomulik on kulakuks tituleeritudel see, et väljaarvatutena ei saanud nad sõna, ehkki nende mõju külakogukondadele üldiselt oli siiski endiselt tuntav.

Uue kollektiivse mudeli kiire rakendamine tähendas seni toimunud ühiskonnakorralduse repressiivsete sunnimeetodite kaudu ümberkujundamist äärmiselt lühikese aja jooksul. Nii on ühismajandite puhul tegemist ideoloogiliselt konstrueeritud utopistliku majandus- ja elumudeli vägivaldse ja forsseeritud rakendamisega väga suure hulga inimeste elukorraldusse, millega kaasnes märkimisväärne muutus kogu maaelu tajusfääris. See tähendas muuhulgas ka kogu sotsiaalse ja mentaalse ruumi suhteliselt kiiret ümberliigendamist ja homogeenseks muutmist, mille nurgakiviks oli radikaalne omandisuhete muutus. Nagu sedastab üks tolleaegne propagandistlik tekst: „Ei ole enam põldudel piiritulpe ega ristikive, mis killustaksid ja aheldaksid“ (Ama 1957: 3). Uus ruumiliigendus kaotas senikehtinud ruumi omandisuhetest lähtuva tajustruktuuri ning lõi uue liigenduse, mis sundis ruumile peale tootmispõhistel kategooriatel (põllud, heinamaad, karjamaad kui tootmise eripära peegeldavad ruumikategooriad) põhineva jaotuse. Sellega oli uus ruumiliigendus näiliselt lahti seotud omandiküsimusest, sest kogu maa kuulus vormiliselt riigile ehk ühismajandile ehk ühismajandi liikmetele. Oleks ilmselt naivne arvata, et uus jaotus kehtestus vastuseisuta: tuleb arvestada, et radikaalsele katkestusele vaatamata tuleb ühismajandite sündi vaadelda seoses eelnevaga, uus jaotus ei sündinud tühjale kohale, kuigi seda nii püüti esitada. Nagu

---

9 „Täielikku vabatahtlikkust“ kollektiviseerimisel rõhutab ka Nõukogude Eestis kolhooside loomise aluseks olnud ÜK(b)P otsus 21. maist 1947. Kollektiviseerimise vabatahtlikkuse müüdi näivad initsieerivat juba Lenin ja Stalin, vt näiteks Stalin 1952: 290).

10 Nagu väidab David Feest, oli kulak moralistlik, mitte majanduslik mõiste (Feest 2007: 392). Igal juhul eksporditi kulaku mõiste Nõukogude Venemaalt, kus see oli käibel klassivõitluse ühe võtmemõistena ja tähistas neid, keda nähti peamise ideoloogilise vaenlasena kollektiviseerimise läbiviimisel ja kelle „likvideerimist“ peeti põhiliseks eeltingimuseks uue, klassivastuoludest vaba tajutava korra kehtestamisel (vt ka Stalin 1952: 288, samuti Kõll 2013).

märgib Harry Leppik oma ülevaate teoses „Kolhoosiehitus Nõukogude Eestis“, põhines ühismajandite materiaalne baas suuresti endiste talude varadel:

Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimisel ühismajanditele antud hoonete fond moodustus praktiliselt ainult üksiktalundite valduste baasil, mis oli sõjajärgse võrreldes tunduvalt vähenenud. Kollektiviseerimist raskendas talude ja põllumajanduslike tootmishoonete hajutatud ja puudusid hooned ühiskarja pidamiseks ning hävinud oli üle 10 % elamuid. (Leppik 1980: [8].)

Üksikmajapidamiste vara suure osakaalu tõttu kollektiviseerimise läbiviimisel võib eeldada, et kollektiviseerimine kui protsess ei suutnud inimeste tajumaailma muuta üleöö; vaatamata propagandistlikele narratiividele ühismajandi liikmete rahulolust, õnnetundest ja roosilistest tulevikuväljavaadetest oli sundkollektiviseerimine, eriti arvestades selle suhteliselt kiiret läbiviimist kolme kuni nelja aasta jooksul, äärmiselt valulik protsess, mille traumatilised üksikasjad jäävad kahtlemata suuresti varjatuks ja mis lõppkokkuvõttes üldiselt ei tugevdanud, vaid pigem nõrgestas külakogukonna ühistunnet (Mertelsmann 2012: 114), suurendades antagonismi. Siia tuleks lisada, et sundkollektiviseerimine ei tekitanud vägivaldset katkestust üksnes külaühiskonna sensooriumi toimimisel, vaid puudutas ka selle suhteid loodusega. Senine suhteliselt alalhoidlik suhtumine loodusesse asendus hegemonilise hoiakuga, mis nägi looduses allutamist vajavat teenrit, kellelt tuli võtta seda, mida ta ise ei tahtnud anda.

Kuidas toimisid ühismajandi võimusuhted? Ühismajand, ehkki formaalselt justkui iseseisev ja selle liikmete ühisomand, allus selle loomisest alates totaalset võimumonopoli omava kommunistliku partei lokaalsele parteiorganisatsioonile, kelle üheks eesmärgiks oli marginaliseerida ja osalt elimineerida endine nn maa-eliit ja luua uus eliit,¹¹ kes oleks lojaalne ja kontrollitav ning vastuvõtlik markistlik-leninlikule ideoloogiale ning kes omakorda teostaks kontrolli sellest eliidist rohkem või vähem sõltuva elanikkonna üle. See kontroll (mis hilisematel aegadel ilmselt mõnevõrra lõdvenes) toimus eelkõige ühismajandi juhtkonna, agitaatori(te), partorgi, brigadiride jt tegevuse kaudu. Polnud saladus, et „[k]ommunistid on paigutatud ühismajandis otsustavatele ja vastutavamatele tööpostidele“ (Ama 1957: 5), ning et tihti oli mõni ühismajandi juhtivtöötaja ka kohalikus parteiorganisatsioonis suhteliselt kõrgel kohal (samas, 5–6). Näidates kommunistliku parteiorganisatsiooni monopolset rolli maaelu korraldamisel, mainib Ivvo Ama, et (partei) rajoonikomitee töötajad osalesid kõigil partei algorganisatsiooni koosolekutel ning, et „instruktor töötab igas tema tööpiirkonna kolhoosis iga kuu kindlal dekaadil“ ning et „tihti külastab instruktor kolhoosnikuid kodus või töö juures, et nendega vestelda“. Kolhoosi üldkoosolek on samuti planeeritud nii, et instruktor saab seal osaleda ja toimuvat suunata (samas, 10–11). Vähetähtis ei olnud

---

11 „Küla ja kogu valla avalikus elus tõusevad aga esiplaanile ning saavad keskseks kujuks mees- ja naiskolhoosnikud ning kolhoosinoored“ (Raudsepp, Vaher 1949: 115).

ilmselt ühismajandi liikmete-agitaatorite (ehkki agitaatorite hulka võisid kuuluda ka näiteks kohaliku kooli õpetajad, kohaliku haigla töötajad jt) roll, kes allusid partei algorganisatsiooni sekretärile, ning viisid oma nn tööpiirkonnas läbi propagandatööd.

Agitaatorid külastavad kolhoosnikuid nende kodudes ja vestlevad seal. Vestlus põllul või laudas õigustab end muidugi ka, kuid kõige parem on ikkagi kodus. Seal on kuulajatel rohkem aega, on soojem, mugavam. Vestlustel kolhoosnikute kodudes kaob märgatamatult vahe külalise (agitaatori) ja küllastatavate (pererahva) vahel, vestlus võtab vaba ja ladusa vormi. See on väga tähtis, sest siis õpib agitaator inimesi palju paremini tundma, saab teada neid huvitavaid küsimusi jne. (Samas, 13.)

Ühismajandi liikmete ideoloogilisel „suunamisel“ ja „kasvatamisel“ näis olevat esmatahtsus lojaalse, distsiplineeritud ja manipuleeritava ühismajandi liikmeskonna kujundamisel totaalse propagandaga. See ideoloogiline kasvatustöö sisaldas paratamatult ka kontrolliaspekti, „huvitavate küsimuste“ varjus oli agitaatori ülesandeks ka jooksva kontrolli teostamine mentaliteetide ja väärtuste üle. Küsimused, millega sel eesmärgil tuli tegelda, olid muuseas järgmised: „[---] kuidas viia agitaatori selgitav sõna iga kolhoosnikuni, kommunistide ja parteitu aktiivi ülesanded poliitiliste ja erialaste teadmiste täiendamisel, kommunistide ja kommunistlike noorte osa näitliku agitatsiooni korraldamisel, loengulisest tööst parteidistsipliinist, noorsoo kommunistlikust kasvatamisest“ (samas, 6).¹²

Kuid ideoloogiline surve ja indiviidide maailmapildi aktiivne kujundamine võis toimuda ka pehmemate meetoditega, näiteks aruteludel ja diskussioonidel, kus inimestel oli küll suurem sõnaõigus, kuid mis siiski allusid ideoloogilise surve kujundavale jõule. Huvitav on selles suhtes näiteks Urvastest pärit sündmuste kroonika, mis sisaldab muuseas järgnevat kirjeldust nn küsimuste-vastuste õhtust:

Õigesti toimivad parteiorganisatsioonid, kui nad püüavad anda vastuse kõigele, mis töötajat huvitab. Loengute ja vestluste kõrval teenivad seda eesmärki ka küsimuste-vastuste õhtud [---] Küsimuste ring, mis üles kerkis, oli küllaltki lai. Pineva olukorra lahendamise perspektiivid Kaug-Idas, perekonna ning abielu küsimused, nõukogude valitsuse maksupoliitika, kas Kristus oli ajalooline isiksus, mida kujutab endast aatomi-jäälohkuja „Lenin“, millised on noorte uued traditsioonid ning kombad jne. (Küla 1958.)

Iseloomulik on see, et parteiorganisatsioon näib sellist laadi küsimuste puhul valdavat tõe ja teadmise monopoli. Võib eeldada, et küsimuste valik, mida „arutati“, oli suuresti ettekirjutatud ja hoolikalt läbimõeldud, et vältida võimu ja sellest sõltuva sensoriumi suhtes kriitiliste küsimuste esilekerkimist. Kui selliseid küsimusi esitati, siis ei jõudnud need propagandistlikku ajakirjandusse, küll aga võisid jõuda parteikomiteesse või julgeolekuorganite kätte.

12 Ideoloogilise kasvatustöö üheks aspektiks oli muuseas ka ajaloosündmuste ja kaubavahetuse tõlgendamine monopoolsele ideoloogiale soodsas valguses, näiteks masinate ja väetiste ostmist teistest Nõukogude Liidu osadest näidati „hüvedena“, „mida toob kaasa elu meie maa rahvaste suures ja vennalikus peres“ (samas, 7).

Kuigi ühismajandid omandasid aja jooksul suhteliselt rohkem autonoomiat, võrreldes ühismajandite loomise hetkega, järgisid nad suuresti tsentraalselt ettekirjutatud hierarhiline võimustruktuuri. Selle võimustruktuuri kehtestamine ja tugevdamine oli sundkollektiviseerimise protsessi üks põhieesmärke, millega loodeti saada riikliku kontrolli alla muuhulgas ka seni eraomandusel põhinenud tootmine ja ümber kodeerida¹³ nii kogu tootmisprotsess kui ka sellega kaasnev sensorium. Selles võimustruktuuris oli kõigil, esimehest ja partorgist lüpsja ja traktoristini täita oma osa, ning omajagu sõltus ka kuulumisest parteiorganisatsiooni. Totalitaarne võimustruktuur määratles inimeste kohustused ja vastutuse, nagu ka töödistsipliini selle väiksemateski üksikasjades, enamasti tõi distsipliinirikumine kaasa ka märkimisväärseid repressiivmeetmeid, nagu näiteks avaliku stigmatiseerimise jms.¹⁴ Nii võib öelda, et ühismajandid mängisid nõukogude režiimis korraga nii ühiskonnaelu korraldava kui ka repressiiv-korrektiivse institutsiooni rolli.

Ei tohi unustada, et ühismajandite süsteem toimis varjatud sunnismaisuse alusel, nii oli ühismajandist lahkumine ning siirdumine linna, kus elutingimused olid üldiselt paremad, küll formaalselt võimalik, kuid sisuliselt takistatud (seda toetas muuseas nn sissekirjutuse süsteem) ja ideoloogiliselt taunitud. See pidi ära hoidma massilise lahkumise ühismajanditest ning osaliselt ilmselt seda ka tagas (Märka 2011: 43)¹⁵. Samuti jälgiti näiteks seda, kuidas seostusid omavahel elukoht ja töökoht. Nii oli taunitud elamine maal, kui tegelikult töötati väljaspool ühismajandit ega osaletud aktiivselt ühismajandi elus ja tootmisprotsessis: „Töövõimelistelt kolhoosnikutelt, kes ei võta osa ühismajandi tööst või töötavad väljaspool kolhoosi ilma juhatuse loata, võetakse üldkoosoleku otsusel ära õue-aiamaa, välja arvatud elamu- ja kõrvalhoonete all olev maa” (Elenurm, Vint 1957: 40).¹⁶

---

13 Lefebvre viitab vajadusele määratleda igale ruumile spetsiifiline kodeeritus, mis aitaks ühendada selle ruumi suhtes konstitueerivaid elemente: arhitektuuriline, tootlik, hariduslik, kultuuriline kodeeritus ning nende koodide binaarne organiseeritus (avalik/privaatne, töö/puhke, sees/väljas, argine/pidulik jne. Nagu Lefebvre märgib, kuulub kood ruumi paradigmaatikasse: see on „olemuslike, varjatud, implitsiitsete ja määratlemata vastandite sfäär” (Lefebvre 2007: 65), mida võib samas mõtestada kui teadmiste ja tundmuste normeeritud, kuid teadvustamata süsteemina.

14 „Töödistsipliinist kinnipidamine on saanud kolhoosnikele seaduseks” (Morozov 1950: 21). Raudsepp ja Vaher toovad näiteks „tütarlapse”, kes „lahkus mitmel korral, eriti laupäeva õhtupoolikuti töölt ja vantsis Pukka või Priipallu simmanitele” (Raudsepp, Vaher 1949: 105). Töödistsipliini rikkujad said tavaliselt karistada, kuid nagu Raudsepp ja Vaher märgivad, oli kõige mõjusam vahend distsipliinist kõrvalekaldunud isiku käitumise avalik hukkamõist: „Kõige raskemaks karistuseks oli aga kõigile eksinuile häbi, kui nende töödistsipliini rikkumisi arutati üldkoosolekul” (samas, 105).

15 Märka määratleb nõukogude kolhoosikorda kui „sisuliselt” pärisorjustlikku korda. See väide vajaks kahtlemata üksikasjalikumat analüüsi. Mertelsmann teeb samalaadse üldistuse stalinistliku kolhoosi kohta (Mertelsmann 2012: 98).

16 Vajaks lähemat uurimist, kuivõrd selline praktika oli üldlevinud, aga ka see, kui palju oli selles erandeid.

Eraldi küsimusena ühismajandite sensooriumi analüüsis tuleks vaadelda ühismajandikeskuste muutmist omamoodi agraar-urbanismi keskusteks. Ühismajandikeskuste arendamises väiksemate külade arvelt (väiksemate külade tühjenemine algas juba kollektiviseerimise esimestel aastatel) võib näha suunatud urbaniseerimisprotsessi, millega taheti majandikeskust näidata modernse ja atraktiivse elukeskkonnana, mis sarnanes oma põhistruktuurilt linnaga ja muutis mitmed teenused kohapeal (taas)kättesaadavaks. Hilisematel aastakümnetel püüti majandikeskustes pakkuda mitmesuguseid teenuseid (kauplusest juuksuri ja velskripunktiini), mis muudaksid majandikeskuse omamoodi linna-sarnaseks üksuseks maal ning majandi liikmed sõltumatuks ümbritsevates linnades pakutavatest teenustest ja kaupadest. Oluline on, et kui ühismajandite esimestel aastatel ehitati suhteliselt vähe ja ehitised eristusid üksteisest, sest peegeldasid kohalikke olusid, vajadusi ja võimalusi, siis hiljem, 1960. aastatel kogus hoogu maa-ehituse kiire industrialiseerimine¹⁷, mille tulemusena ehitati suurem osa elamuid (nii individuaal- kui kortermaju), aga ka tootmishooneid juba standardprojektide alusel ning kasutades mooduldetalle. See lõi olukorra, kus ühismajandikeskused hakkasid üha enam üksteist arhitektuuriliselt ja ruumikorralduslikult reprodutseerima.

Ühismajandid, olles allutatud ühiskonnas monopolset võimu repressiivselt teostavale parteiorganisatsioonile ja seetõttu politiseeritud tootmisprotsesside vähimaiski aspektides, toimisid samas ka inimeste nii ühis- kui eraelu korraldava seadena. See tähendab, lisaks ideoloogilisele kontrolliülesandele delegeeriti parteiorganisatsiooni poolt ka konkreetne igapäevaelukorralduslik funktsioon. Seda funktsiooni teostati iseäranis rangelt ühismajandite algusaegadel. Huvitavad, ehkki kompleksed, on selle kontrolli toimetehhanismid. Nii kujutas ühismajand ning selle tajukeskkond endast teatavat lokaalset mudelit, milles võimusuhted toimisid nii vertikaalselt kui ka, laenates Michel Foucault'lt, toimisid osaliselt horisontaalselt või ka kapillaarselt, need polnud ei selgelt ega üheselt välja joonistatud ja determineeritud ega seetõttu ka sugugi selgelt tajutavad, vaid pigem osavalt või vähem osavalt varjatud. Selline jaotus- ja kontrollisüsteem teenis uue esteetilise kogemuse loomist, kusjuures selle kogemuse struktuurid ning sellega kaasnev tajumaailm pidid olema rangelt määratletud ja kontrollitud. Poleks ilmselt vale öelda, et selle uue tajusüsteemi põhieesmärgiks, kasutades Rancièrè'i mõttekäiku, oli tõmmata üheselt mõistetav eraldusjoon nähtava ja nähtamatu, lubatu ja mittelubatu, võimaliku ja võimatu, mõeldava ja mõeldamatu, eesrindliku ja taunitava vahele. Kaudselt võib selle süsteemi kehtestamise eelduseks pidada Karl Marxi ideed, et inimese meele(organid) ning nende funktsioneerimine peegeldavad ini-

---

17 Selle protsessi katalüsaatoriks oli Nikita Hruštšovi 1954. aastal peetud kõne, mis ilmus peatselt (1955) ka eraldi brošüürina pealkirja „Industriaalsete ehitusmeetodite laialtlevitatavusest, ehituse kvaliteedi parandamisest ja maksumuse alandamisest“ ja mis avas tee standardiseerimisele, monteerimisele, raudbetoonkonstruktsioonide kasutamisele („Kõike, mida ehitusel on võimalik asendada betooniga või raudbetooniga, tuleb sellega asendada“ – Hruštšov 1955: 11), ja sellega ka ehitusorganisatsioonide ühendamisele, tsentraliseerimisele ja spetsialiseerimisele.

mese võimet olla sotsiaalne olend. Lefebvre oma marksistliku esteetika käsitluses juhib tähelepanu meeleorganite töö kohandumisele tajukeskkonnaga, millest võib aga tuletada ka nende manipuleeritavuse: „Ühiskondliku inimese meeled muutuvad teiseks kui mitte-ühiskondliku inimese meeled. Silm suudab tajuda vorme, struktuure, tervikuid, mis pole vahetult antud.“ (Lefebvre 1953: 45.)¹⁸

Iseküsimus on muidugi see, kuivõrd nende vormide ja struktuuride tajumine on teadvustatud. Kuid see polegi siinkohal peamine, sest poliitiline esteetika mõjutab tajukogemust tihti teadvustamatult: nende vormide ja struktuuride mõju pole otseselt teadvustatud ega sisaldu kogemuses eksplitsiitselt, teadvustatuna. Totalitaarse ideoloogia kontekstis tähendab see seda, et need vormid ja struktuurid tuleb esmalt üksikteadvusele omaseks teha, selleks et need saaksid ilmned a meelekogemuses. Siin kohtuvad esteetika ja ideoloogia: tajukogemust on võimalik manipuleerida, ja seda varjatult, manipuleerides seda, k u i d a s me midagi kogeme.

Üks laialt kasutusel olnud meetodeid esteetilis-ideoloogiliseks mõjutuseks oli väärtuspõhine kategoriseerimine, mis tihti taandus paranoilisele hea ja halva/kurja (näiteks „kuri ekspluataator“, „elajalik kulak“), aga ka õige ja vale banaalsele ja lepitamatule vastandusele. Neid binaarseid opositsioone võib vaadelda marksismi-leninismi ideoloogiliste aksioomidena, milles kahtlemine oli praktiliselt välistatud. Nendes aksioomides kahtlemine tähendas üldjuhul enesepositsioneerimist „nõukogude-vaenulikuks elemendiks“, „kulakuks“, „ekspuataatorite käsilaseks“, „kodanlikuks natsionalistiks“. Sellisena mõjuvad need vastandused sarnaselt religioossete dogmadega, milles kahtlemine polnud vastava diskursuse raames, ilma kogu süsteemi legitiimsust kahtluse alla seadmata ja ennast sellest väljapoole asetamata võimalik. „Õige“ ja „vale“ toimisid selliselt ka universaalsete esteetiliste kategooriatena, mida võib tõlkida kui „kooskõlas“ või „vastuolus“ olevatena partei ideoloogiliste seisukohtade suhtes.¹⁹ „Õige“ ja „vale“ materialiseerumine tajukogemust kujundavate printsiipidena oli süstemaatiline, kuid vastuoluline: need jäid rohkem üldisteks raamprintsiipideks ega pruukinud alati konkreetset tajukogemuses välja joonistuda äratuntavate elementidena. Võib eeldada, et nende rakendamine pörkus nii nõukogude ajastule eelnevast tajumaailmast säilinuga kui ka inimeste autonoomse mõtlemisvõimega.

---

18 Tasub täpsustada, et Lefebvre'i marksistliku tooniga esteetika leidis nõukogude esteetikakäsitlustes suhteliselt neutraalseid hinnanguid (vt näiteks Trofimov jt 1957: 33), vastupidiselt nn kodanlikele mõtlejatele, kellele antud hinnang oli üldjuhul läbinisti negatiivne.

19 Näiteks „Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost“ sedastab, et „Vabariigi parteiorganisatsioon saavutas ÜK(b)P Keskkomitee juhtimisel suurt edu Nõukogude Eesti rahvamajanduse ja kultuuri taastamisel eeskätt sellepärast, et vabariigi töörahva laiad hulgad veendusid oma kogemuste varal, et Kommunistliku Partei poolt teostatav poliitiline juhtimine on õige“ (Panksejev jt 1972: 223).

Ühismajand kui utoopiline sensorium

Ühismajandit ei saa vaadelda üksnes tootmis- ja elukorraldusliku institutsioonina, mis evis praktilisi eesmärke. Ühismajandi tajumudelis ning selle ideaalpiltides on täheldatavad utoopilised elemendid, mis viitavad survele näha ühismajandit mitte üksnes toimiva tootmisüksusena, vaid radikaalselt uut elukorraldust ning ideaale produtseeriva seadena. Iseäranis tähenduslik on see sotsiaalne utopia, mille konstrueerimise kaudu püüti muuta inimeste arusaamu tajutava jaotusest mineviku ja tuleviku skaalal. Leiame järgmise huvitava kirjelduse tulevases kolhoosiasulast Valgamaa Õlatu kolhoosi esimehe Jaan Raudsepa brošüürist „Teel kommunismile“:

Kõikides kolhoosnikuperedes kõneldakse juba praegu ajast, mil hallid, näotud majahütid põldudelt on kadunud ning Õlatu küla keskele on kerkinud kaunis rohelusse uppud kolhoosiasula. Missugused näevad välja need majad, mida kolhoos kavatab kolhoosnikutele ehitada? Need on kolmetoalised, hästi korrastatud elamud, mis püstitatakse kolhoosi kulul või kolhoosnikute eneste poolt. Majad ehitatakse avarad ja mugavad, nõnda et kodu on igale kolhoosnikule mugavaks puhkekohaks. Iga kolhoosniku maja kõrval on kõrvalhoone koduloomade, lindude jaoks ning puu- ja köögiviljaaed. Raadio ja elekter on meil praegu juba igas kolhoosniku kodus. Muidugi on ka tulevane kolhoosiasula elektrifitseeritud ja radiofitseeritud. Õuedest kaovad kooguga kaevud ning naiskolhoosnikutel ei tule kannipuudega poole kilomeetri tagant joogivett kanda. Veevärgi sisseseadmine kergendab eriti naiste töövaeva ning teeb elu igati kultuursemaks ja mugavamaks. (Raudsepp, Vaher 1949: 121.)

Kirjeldus maalib 1949. aastal idüllilise pildi tuleviku „kaunist“ ühismajandikeskusest, „mis upub rohelusse“ ning koondab endasse inimesed, kes varasemalt elasid individuaalmajapidamistes, laiali pillatuna „näotutesse majahüttidesse“ keset põlde. Näeme siin taas binaarset opositsiooni, mis vastandab „kauni“ ja „näotu“. Pole küll selge, mida täpsemalt tähistab *kaunis*, kuid võib arvata, et seda sõna ei rakendata siin üldises klassikalise esteetilise väärtuse laias tähenduses, vaid viitena sellele, kuidas uus külakeskus on kujundatud ümber vastavuses ühismajandi kui tootmisüksuse ja spetsiifilise, ühistunnet, tootlikkust ja kontrolli suurendava sensoriumina. Uus tsentraliseeritud ruumiliigendus²⁰ põimib näiteks avarust ja mugavust, vabastades selles elava inimese ruumikitsikusest ja ebamugavustest. Kodu ei ole enam lihtsalt inimese magamise, söömise ja muude põhivajaduste hulka kuuluvate vajaduste rahuldamise koht, vaid samas toimib ka omamoodi puhkeinstituutina, „puhke-koduna“, kus indiviid valmistub taas uue hooga oma tootmiskohustusi ja sotsiaalset rolli täitma. Majad, milles ühismajandi liikmed elama hakkavad, on selle visiooni kohaselt modernsed ja kõigi mugavustega, rõhutatakse täiesti uue olmekultuuri teket ja sissekasva-

20 Estonia kolhoosi elu käsitlevas raamatus on põhiliste põhjustena inimeste „järgjärgulisele ümberasumisele“ keskustesse toodud „paremate töö- ja elukondlike tingimuste loomist“ (Elenurm, Vint 1957: 40). Täpsemalt seda siiski seal lahti ei kirjutata.

tamist. See moderne olmekultuur vastandub, ehkki sellel küll pikemalt ei peatuta, „näotutele majahüttidele“ keset põlde. Tasub tähele panna, et hoolimata nõukogude ühiskonnale omasest rõhutatud sugupoolte võrdsuse printsibist on eelpoolmainitud visiooni kohaselt majapidamistööd ka tulevikus eelkõige naiste õlul, need muutuvad aga lihtsamaks ja vähem vaeva nõudvamaks. Samuti on tähenduslik see, et inimese sümboolne vabastamine olemasolevatest aja- ja ruumipiirangutest ei too selles visioonis siiski kaasa selget eristust töö- ja puhkeaja liigenduses: elamise juurde on nähtud ette nn väike tootmisüksus loomade ja aiamaa pidamiseks. Loomapidamisvõimaluste tekitamine hilisemas industriaalses elamuehituses leidis siiski realiseerimist vaid osaliselt, kuid aiamaa pidamine oli laialt levinud, selles võib konkreetse majandusliku vajaduse kõrval näha ka sümboolset aspekti – oma aiamaa pidamise kaudu teostati peremehetunnet ja omaette toimetamist, mida „ühine“ ei võimaldanud.

Ühismajand on seega omapärane esteetiline (siin tähenduses: elu- ja tajukorralduslik) institutsioon, milles eripärase tajukogemuse produtseerimise kaudu püüdis totalitaarne kolonialistlik võõrvõim, lähtudes marksistlik-leninlikust ideoloogiast,²¹ kuid täiendades ja kohandades seda, legitimeerida oma hegemooniat ning kehtestada n-ö uut loomulikku ja õiglast ühiskonnakorraldust, mille kaugemaks (utopistlikuks) eesmärgiks oli kommunismi kehtestamine, see tähendab, inimeste elutingimuste radikaalne ümberkorraldamine, sotsiaalse utopia järkjärguline kehtestamine, ning inimeste mõtte- ja tundemaailma sihikindel ja süstemaatiline ümberkujundamine. Ühismajand toimiski sellise dualistliku eesmärgipärasuse töövahendina. Üks iseloomulikumaid tekste, mis sätestab ühismajandi liikme elukorralduse range kontrolli vajaduse, on 1950. aastal eestikeelses tõlkes ilmunud propagandistlik brošüür „Milles peitub Bolševiku kolhoosi jõud“, mis maalib ideaalpildi sellest, milline on elukorraldus ühes Ukraina eesrindlikus ühismajandis. Tekstis on mõningaid üldisemaid tähelepanekuid sellest, kuidas ühismajandi sensooriumi, eelkõige selle ajalisi aspekti püüti allutada süstemaatilisele poliitilisele kontrollile, mis reguleeris nii ruumi- kui ka ajataju: „Kolhoosirahva tootmisalast aktiivsust peab alaliselt kõrgel hoidma organisatsiooniliste abinõudega, näiteks range päevakava kehtestamisega ja töö kiire ning täpse arvestamisega, selle kõrval aga ka igapäevase poliitilise tööga kolhoosnike seas“ (Morozov 1950: 9).

Uue sensooriumi loomine ja kehtestamine ei toimunud ainult ruumiliigenduse ja ajakorralduse muutmise ja reguleerimisega, samavõrd tähtis, kui mitte olulisemgi, oli ühismajandite loomisest saati selliste mehhanismide kasutamine, mis pidid inimestesse sisendama veendumuse kiirest ja pöördumatust progressist ning andma kindlustunde, et igaühe tööpa-

---

21 Marksismi-leninismi ideoloogia keskseks dogmaks võib pidada selle väidetavat teaduslikkust ja võimet „objektiivselt“, see tähendab „õigesti“ mõista mis tahes ühiskonnaelu aspekte kunstist ajalooni. See võimaldab tõmmata otseseid paralleele marksismi-leninismi dogmaatika ja katoliku kiriku paavsti ilmeksimatuse printsibi vahele.

nust arvestatakse ja tasustatakse õiglasest. See pidi ka looma positiivse meeleolu ning lisamotivatsiooni eneseületuseks tööülesannete täitmisel, mis pidi veelgi kiirendama muutuste toimumist ja tajumist. See oli kahtlemata teravas vastuolus tegelikkusega, kus nürust palka ühismajandite algaastail saadi valdavalt natuuras (Mertelsmann 2006: 177)²² ning positiivne motivatsioon tööd teha sisuliselt olematu. Huvitav nähtus analüüsiks on selles osas kahtlemata nõukogude süsteemile omane nn sotsialistliku võistluse fenomen, mis võttis kohati naeruväärselt ülepingutatud vorme, kuid mille majanduslik mõju, aga ka ideoloogiline tähendus ühismajandite sensooriumis vajaks samuti detailsemat uurimist.

Üleüldiselt on indiviidi ja kollektiivi suhted ühismajandi sensooriumi puhul keskse tähtsusega. Kollektiviseerimine ise annab selles suhtes võtme selle nähtuse mõistmiseks, kuigi selle nähtuse detailne eritlus peab kindlasti arvestama ka kultuurikontekstiga. Eesti kultuuri on pigem kalduvus pidama kultuuriks, kus domineerivad individualistlikud väärtused, ning võib-olla just seetõttu oli kollektiviseerimine Nõukogude Eestis mõnevõrra keerulisem kui mõneski teises Nõukogude impeeriumi osas. Igal juhul näib ideoloogiline kirjandus kujundavat pilti ühismajandist kui kohast, kus „rahvaste sõpruse“ kui ideoloogilise kontseptuaalse instrumendi näitel valitseb „indiviidide sõprus“. Näiteks Morozov oma tekstis Bolševiku kolhoosist rõhutab positiivsete afektide rolli nn ideoloogiliselt konstrueeritud ühiskogemuse tekkes, näidates, kuidas ühiste eesmärkide seadmine (ehkki nende konkreetne kehtestamine oli taas kõrgemalt poolt ette kirjutatud) ning väljakutsete vastuvõtmine peaks tihendama ühismajandi liikmete sotsiaalseid sidemeid.²³ Üksikisiku ja kollektiivi piiride lahustumine oli üks aktiivseid sotsiaalsete suhete mõjutamise viise. Afektid, mis loovad positiivse tunde ühisest sensooriumist, ei ole seega sugugi üksnes ratsionaalsed, nad on esile kutsutud ja produtseeritud protsesside kaudu, mille käigus püütakse neid suunata ja kujundada. Üheks instrumendiks nende afektide produtseerimisel ja interioriseerimisel oli süstemaatiline agitatsioon ja propaganda. Näiteks kirjeldab Morozov oma ideaalmajandi agitaatorite kolimist põllule, kus muuseas peatus liikuv agitpunkt, „mis töötas iga päev koidust ehani“, ning kus organiseeriti tööliste elu üksikasjadeni – „kõige selle tõttu muutus põld töötajatele koduseks kohaks“ (samas, 16). Nagu Morozov väidab, peaks põllule koduse aura lisamine muutma inimeste töö nende jaoks sarnaseks kodus ja iseenda jaoks tehtavaga, iseasi, kuivõrd seda kunagi saavutati. Eelnevas kirjelduses võib näha püüdlust ümber vormida tööliste ruumitunnetus ja afektid selliselt, et tööline hakkaks kollektiivile kuuluvat

---

22 Äärmist vaesust ja sissetulekute määra iseloomustab Mertelsmann näitega, et 1950. aastal oli üks normpäev kolhoosis halvemini tasustatud kui üks abitöötaja töötund enne Teist maailmasõda (samas, 181).

23 „Kolhoosi lugupeetavad inimesed peavad kalliks mälestusi hiljutisest ühisest võitlusest suurte saakide eest, mis oli seotud nii kartusega, kahtlustega kui ka rõõmudega. Kollektiivses ennatsalgavas töös arenes ja kõvenes kollektiivi liikmete vaheline sõprus. Kas saab pärast seda veel kindlat piirjoont tõmmata isikliku ja kollektiivse töö vahel?“ (Morozov 1950: 10.)

põldu tajuma koduselt ning seetõttu muutma oma töösse suhtumist efektiivsemaks, isiklikul huvil põhinevaks. Ruum reprodutseeritakse siin paralleelselt nii ideoloogilisi vajadusi kui ka individuaalset vastuvõtlikkust ja tajuvõimet silmas pidades.

Ühismajandis võib näha neo-kolonialistlikku tootmisvahendit ja repressiivüksust, mille formaalseks sotsiaal-majanduslikuks ülesandeks oli põhiliselt toiduainetööstuse varustamine toorainega ning selle kaudu Nõukogude kodanike (eelkõige linnaelanike, sest maaelanikud olid valdavalt isemajandavad) varustamine toiduainetega. Ühismajandit kui spetsiifilist ja ideoloogiliselt eesmärgistatud aeg-ruumi organiseerimise vahendit²⁴ ei saa lahutada muudest nõukogude ühiskonna nähtustest, seda tuleb marksismi-leninismi totalitaarse ideoloogia tingimustes vaadelda ühe olulisema institutsioonina, mis viis ellu nõukogude ideoloogia poolt projitseeritud utoopilise ideaalühiskonna projekti. See ideaalühiskond pidi esmalt sündima inimeste mõtlemise ja kujutlusvõime reorganiseerimise kaudu, selle teostumisele pidi eelnema uue inimese kujundamine, kes oleks üldse valmis neid utoopilisi ideaale kandma ja edasi arendama. Sellisena ei puudunud ühismajandi kontseptsioonil seosed ja ühisjooned teiste selle ideoloogia poolt sünnitatud nähtustega. Muuseas võib tõmmata paralleele ka sundkollektiviseerimise ajastul kehtinud sotsrealismi kui tolleaegse ametliku kunstikontseptsiooniga: näiteks radikaalne katkestus varasemate nn kodanlike kunstikontseptsioonidega, nn uue reaalsuse ning selle representatsioonide, ideaalide ja illusioonide produtseerimine, nn klassivaba ühiskonna ja selle hüvede järjekindel propageerimine jne. Muidugi ei saa eeldada, et selliste paralleelide tõmbamine oleks automaatselt õigustatud, see vajaks lähemat uurimist. Nagu ka see, kui süstemaatiliselt kasutati kunsti ideoloogilise tööriistana esteetilis-poliitilise sensooriumi sihipärasel ümberkujundamisel. Küsimusse süvenemata saab ilmselt öelda, et kunsti kasutati eelkõige ära nõukoguliku utopia simulaakrumina, mis pidi uue, tulevikusensooriumi genereerimisega inimestesse sisendama usku ja lootust paremasse tulevikku. Kunsti üllas ülesanne seisnes niisiis sellele simulaakrumile konkreetse meelilise vormi andmises, selle kogemuse kättesaadavaks tegemises, uue sensooriumi loomises idealiseerival ja ennetaval kujul.

Kasutades Jacques Rancière'i terminoloogiat, võib väita, et nõukogude ühismajandi sotsiaal-majandusliku mudeli kaudu loodi teatav uus, „revolutsiooniline” sensoorium koos sellele vastava tajutava jaotusega. Sealjuures puudus selle sensooriumi sees selge eristus näilise ja tegeliku, illusoorse/utoopilise (fiktsionaalse²⁵) ja reaalse vahel. Sunnitud kollek-

24 „Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost” rõhutab selgelt kolhooside loomise tsentraliseeritust: „Lõpliku otsuse iga kolhoosi kohta eraldi tegi EK(b)P Keskkomitee” (Panksejev jt 1972: 257). Samuti „Juhtivate partei- ja nõukogude töötajate, sealhulgas EK(b)P Keskkomitee büroo liikmete kinnistamist noorte kolhooside juurde praktiseeriti kollektiviseerimise algusperioodi vältel kogu aeg ja see õigustas end täielikult” (samam, 258).

25 Rancière määratleb fiktsiooni justnimelt nii: „Fiktsioon ei ole kujuteldava maailma loomine vastukaaluks

tiivsuse kaudu püüti jätta mulje, et ideaalne tulevikuvision ning tegelikkus olid justkui ühe asja kaks lahutamatu külge. Teiste sõnadega, ühismajandis elavad ja tegutsevad inimesed seoti spetsiifiliste aja- ja ruumitingimustega ühtseks tajumaailmaks, kus ühelt poolt oli justkui kaotatud hierarhiseeriv eristus mõtlemise ja meeletaju, otsustamise ja tegemise, loominguilise tegevuse ja argielu vahel, teisalt oli see töö estetiseeritud: see kandis endas tugevaid fiktsionaalseid ja ideoloogilisi elemente. Siiski ei saa ühismajandi liiget pidada schillerliku uue tajukogemuse teadlikuks subjektiks tähenduses, nagu Rancière seda mõistab: „Schilleri „esteetiline“ riik, tühistades vastanduse aktiivse aru ja passiivse meeletaju vahel, taotleb hävitada, lähtudes kunsti ideest, ideed ühiskonnast, mis põhineb vastandusele nende vahel, kes mõtlevad ja otsustavad, ning nende vahel, kes on mõistetud materiaalsele tööle” (Rancière 2000: 70).

Seda seetõttu, et näilise tajujaotuse ümberkorralduse käigus ei õnnestunud teostada selle vastanduse kaotamist ning sellega Schilleri poolt püstitatud idealistlikku visiooni realiseerida. Selle asemel teostus näiline konsensus, dissensuse puudumine, mis Rancière'i käsitluses märgib poliitika lõppu (Rancière 2004: 252) ning sellega ka demokraatia lõppu. Tajutava hierarhilise jaotuse lõpu asemel kehtestas nõukogude võim uue tajutava hierarhilise jaotuse, mis lõppkokkuvõttes püüdis esteetilise asendamist representatiivsega, tajukogemuse asendamist fiktsiooniga.

Sellisenähtena teenis ühismajand kui ühiselu korraldamise mudel selliseid monopoolse ideoloogia eesmärgi nagu inimeste tootliku töö intensiivistamine ning uue, nõukogude inimese kui spetsiifilise agentsustüübi kasvatamine. Ühismajand ühiselu mudelina võimaldas allutada inimese kindlale töö ja vaba aja rütmile, kusjuures ka vaba aeg ei kuulunud rangelt võttes inimesele endale, vaid kollektiivile. See ajalis-ruumiline liigendus, nagu ka selle liigenduse sisuline kord, eesmärgipärasus ja tingimused, vajaks kahtlemata täpsemat uurimist. Samuti vajavad täpsemat uurimist ka ühismajandi sensoriumis kehtinud eksplitsiitsed normid kui ka kirjutamata reeglid, mis ruumistasid ja rütmistasid sellesse koondunud inimeste elu.

Kokkuvõtteks

Nõukogude-aegne ühismajand Eestis oli kompleksne nähtus, mis aastakümnete vältel olulisel määral muutus ja teises. Seetõttu on keeruline haarata ühte lühikesse artiklisse kõiki selle aspekte alates poliitilisest ja lõpetades ühismajandi arhitektuuri või inimeste

---

reaalsele maailmale. Fiktsioon on töö, mis teostab dissensust, mis muudab meelelise esitamise viise ja lausumise vorme, muutes raame, mastaape või rütme, konstrueerides uusi seoseid näivuse ja tegelikkuse, ainulise ja ühise, nähtava ja selle tähenduse vahel.” (Rancière 2012: 108.) Ehkki Rancière seostab fiktsiooni töö eelkõige kunsti representatiivse režiimiga, võib sellist fiktsioonitootmist täheldada ka poliitiliste režiimide, sealhulgas nõukogude režiimi juures.

argikogemusega. Käesolev uurimus seadis endale eesmärgiks mõtestada esteetiliselt Nõukogude Eesti ühismajandite tajumaailma nende loomise ajastul, vaadeldes seda marksismi-leninismi ideoloogia ja stalinistliku repressiivpoliitika valguses. Võib järeldada, et ühismajand polnud sugugi üksnes majanduslik tootmisüksus, vaid oli algusest peale ideoloogiline instrument nõukoguliku utopia taastootmiseks maatingimustes, mis täitis uue, sotsialistlikule elukorraldusele iseloomuliku sensooriumi loomise eesmärgi. Ühismajand oli nõukogude maaelu tootmis- ja elumudel, mille abil püüti varasemat eraomandil põhinevat jaotust kaotades ümber struktureerida maaelu aegruumi tervikuna. Nii moodustas ühismajand omamoodi autonoomse aegruumilise jaotuse, mille kaudu olid selles elavad indiviidid allutatud nõukoguliku ideoloogia survele ja mille abil neid püüti muuta selle kandjateks. Võib öelda, et lisaks otsesele survele, mida nõukogude võim ühismajandi kui institutsiooni kaudu avaldas oma subjektidele, toimis olulisem osa sellest surveavaldusest kaudsete vahendite abil, mis pidid täielikult muutma inimeste tunde- ja mõttemaailma selle elementaarsadeni. Nii teenis nõukogulik ühismajand kui külaelu korraldamise mudel valitseva ideoloogia eesmärgi, kujundades uut agentsustüüpi *homo soveticus*'t ja kasutades seda ära nii uue sensooriumi kujundamisel kui ka tootmistulemuste intensiivistamisel.

Kirjandus

Ama, Ivvo 1957. Järele jõuda Ameerika Ühendriikidele. Kolhoosi parteiorganisatsioon võitluses põllumajanduse tõusu eest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Annus, Epp 2011. Postkolonialismi pealetung post-sovetoloogias: kas paradigmuuutuse künnisel? – Methis. *Studia humaniora Estonica*, Nõukogude aja erinumber, koost S. Olesk, T. Saluvere, nr 7, lk 10–25. – DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v5i7.533>.

Borev, Juri 1976. Esteetika. Tallinn: Eesti Raamat.

Elenurm, Helgi, Endel Vint 1957. Ratsionaalse põllumajanduse süsteem Türi rajooni „Estonia“ kolhoosis. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Feest, David 2007. Zwangskollektivierung im Baltikum. Die Sowjetisierung des Estnischen Dorfes 1944–1953. Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag.

Feest, David 2015. Põllumajanduslik tootmine talupoegade: sovhooside ideaalpilt ja tegelikkus 1940. aastate Eestis. – Ajalooline Ajakiri, nr 4 (154), lk 441–458.

Hruštšov, Nikita 1955. Industriaalsete ehitusmeetodite laiaulatuslikust juurutamisest, ehituse kvaliteedi parandamisest ja maksumuse alandamisest. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kreegipuu, Tiiu 2015. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. – Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised // Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 23 (30). Toim T. Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 163–199.

Kõll, Anu Mai 2013. The Village and the Class War. Anti-Kulak Campaign in Estonia. Budapest: Central European University Press.

Küla, L. 1958. Küsimuste-vastuste õhtu. – Kolhoosi Elu, 23.10. – <https://minevikuurvaste.wordpress.com/category/kolhoosi-elu/page/46/> (10.10.2017).

- Lefebvre, Henri** 1953. Contribution à l'esthétique. Paris: Editions Sociales.
- Lefebvre, Henri** 2007. The Production of Space. Malden/Oxford: Blackwell.
- Leppik, Harry** 1980. Kolhoosiehitus Nõukogude Eestis. Tallinn: Valgus.
- Mertelsmann, Olaf** 2006. Der stalinistische Umbau in Estland. Von der Markt- zur Kommandowirtschaft. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Mertelsmann, Olaf** 2012. Everyday Life in Stalinist Estonia. Frankfurt am Main: Peter Lang. – DOI: 10.3726/978-3-653-01749-6.
- Morozov, D.** 1950. Milles peitub Bolševiku kolhoosi jõud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Märka, Veiko** 2011. Naljamehele maksaksin nelisada. Kolhoosid ja postkolhooslik maaelu Eesti teatrilaval. – Teater, Muusika, Kino, nr 4, lk 32–46.
- Panksejev, A., P. Larin, V. Leede, A. Pusta** 1972. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei Ajaloost. 3. osa. Tallinn: Eesti Raamat.
- Pau, Bruno** 1987. Küla uuendamine. 40 aastat kolhoosielu Valjalas. Tallinn: Valgus.
- Rancière, Jacques** 2004. Aux bords du politique. Paris: Gallimard.
- Rancière, Jacques** 2000. Le partage du sensible. Esthétique et politique. Paris: La Fabrique. – DOI: 10.3917/lafab.ranci.2000.01.
- Rancière, Jacques** 2012. Poliitilise kunsti paradoksid. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 99–127.
- Raudsepp, Jaan; Vaher, L.** 1949. Teel kommunismile. Tallinn: Ilukirjandus ja kunst.
- Saueauk, Meelis** 2015. Propaganda ja terror. Nõukogude julgeolekuorganid ja Eestimaa Kommunistlik Partei Eesti sovetiseerimisel 1944–1953. Tallinn: Sejs.
- Schiller, Friedrich** 1961. Esseesid (Inimese esteetilisest kasvatuses. Sari kirju). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Stalin, Jossif** 1952. Leninismi küsimusi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Trofimov, P. jt.** 1957. Marksistlik-leninliku esteetika küsimusi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Venevere 2011 = Venevere elu kolhoosiajal, II. [Venevere: E. Lumiste.]

Margus Vihalem – PhD (2009); Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi filosoofia lektor, kaitses doktorikraadi ülikoolis Université Paris VIII. Tegeleb muuhulgas argiesteetika ja poliitilise esteetikaga.

E-post: margus.vihalem[at]tlu.ee

Soviet aesthetics and its empirical applications: the collective farm as a specific sensorium

Margus Vihalem

Keywords: politics, aesthetics, Soviet era, kolkhozy, ideology

The article explores the specific sensorium of collective farms, especially kolkhozes, as they were created during the Soviet era in the countryside of occupied Estonia. It aims at examining the collective farm primarily not as an economic system, but as an aesthetic phenomenon and as a universal utopian model that served to translate the Marxist-Leninist ideology and its multiple implications into reality. It has to be emphasized that aesthetics is not defined here in the traditional meaning of referring to a set of aesthetic values, nor is it considered as referring to the arts, but is interpreted as referring etymologically to the experience of time and space, both individually and collectively.

During the World War II, as a result of the withdrawal of the Nazi army, Estonia was reoccupied by the Soviet army. Although some sovkhoses or state-owned farms were created already shortly after the beginning of the first period of occupation and annexation of Estonia by Soviet Russia in 1940, it was only in the late 1940s that it was decided by the party authorities to proceed to a rapid and massive forced collectivization that followed more or less the model already widely in use in the whole Soviet Union. The effects of the forced collectivisation, accompanied by a mass deportation that took place on March 1949, turned out to be extremely devastating for the local communities in Estonia. The forced collectivisation paved the way for radical changes of the whole sensorium.

Nevertheless, the article does not aim at establishing historical facts or bring new information concerning the systematic Sovietisation of the society, it rather tries to analyse the specific atmosphere that encompassed the human action. In order to examine the specific sensorium created in the collective farms of Soviet Estonia, the article makes use of some concepts borrowed from French theorists Henri Lefebvre and especially Jacques Rancière. Although neither Lefebvre nor Rancière have explicitly written about the Soviet system, it nevertheless appears that their concepts, for example that of production of space (and time) by Lefebvre or that of distribution of the sensible by Rancière are productive and relevant in elucidating the main features of the sense experience specific to the model of a collective farm. From the distribution and articulation of time and space to the ideologically determined modes of being that characterised the ordinary life of the workers in the early kolkhozes, the article attempts to determine the key features of what makes up the sensorium of collective farms. Undoubtedly, an important feature is a shift between the private and the collective; collective farms established a collective sensorium with its specific affective model, the private sphere of life being marginalised and controlled in most aspects. To illustrate the ideological pressure on society, it suffices to refer to the manifold utopian narratives, often naive and manipulative, which were spread systematically by party members, agitators and other proponents of collective farms. These utopian narratives attempted to convince everybody that kolkhozes stood at the forefront of modernisation and that their advantage over individual farming was self-evident.

It has to be emphasised that collective farms, especially kolkhozes, submitted to the rule of the communist party and served as tools of Soviet neo-colonialist politics that attempted to rapidly change

not only the mode of economic production, but also to produce a new mode of reality that would conform to the predicaments of the Marxist-Leninist ideology. Moreover, individual subjects were also invited, within the strict ideological limits, to contribute to the production of this new reality. Thus the production of a new sensorium was in fact accompanied by the production of new subjectivities, a necessary element on the way towards the utopian future where social antagonism would be eliminated and happiness and prosperity would be accessible to all who would accept the ideological requirements of the Soviet power.

While shedding light on the transformations that took place within the complex sensorium of collective farms, this article argues that the sensorium of the collective farm played a crucial role in the Sovietisation of the whole society. Its establishment also functioned as a method of control that would exclude all deviations, thus contributing to the production of a new Soviet subjectivity.

Margus Vihalem – Tallinn University, School of Humanities, Lecturer of philosophy, PhD from Université Paris VIII (2009). Research interests include everyday aesthetics and political aesthetics.

E-mail: [margus.vihalem\[at\]tlu.ee](mailto:margus.vihalem@tlu.ee)